

Van Wad tot Woud: nieuws uit de Friese natuur

Merel Zweemer

Ditmaal is er aandacht voor enkele bijzondere planten waarvan verklaard wordt hoe deze Fryslân hebben bereikt, met dank aan Gertie Papenburg en Hinko Talsma. Ook zijn er deze zomer enkele zeer zeldzame nachtvlinders met licht gevangen, zowel op de Waddeneilanden als op het Friese vasteland. Van deze kleine wonderen is ondanks de vaak felle kleuren en gedetailleerde tekening maar weinig bekend. Van de dwaalgast die eind mei en begin juni voor de kust van Harlingen zwom, is daarentegen best veel bekend en toch blijven het mysterieuze dieren. Tenslotte nog even aandacht voor een paar achtpotige griezels. Heeft u een bijzondere waarneming gedaan? Mail dit dan naar mzweemer@gmail.com om uw nieuws met de andere lezers van Twirre te delen!

Plantenvondsten in Fryslân in 2020

Informatie over bijzondere vondsten verkrijgen, dat is tegenwoordig een stuk makkelijker dan voorheen. Had men vroeger een overzicht gewenst van belangwekkende plantenvondsten in Fryslân, dan moest men te rade bij 'autoriteiten', aan wie mensen hun vondsten doorgaven. Die hadden doorgaans ook niet het hele overzicht. Vanaf de jaren negentig werd er steeds meer gedigitaliseerd. Maar in het begin werd er vooral veel opgeslagen en was de output slechts voor weinigen beschikbaar. Op plantenavonden van het Planteferbân werd heel wat gemopperd: "We leveren veel data aan, maar we zien er zelden iets van terug." Zo nu en dan verschenen er 'atlassen', maar dat waren schaarse projecten, want kostbaar en met weinig detailinformatie. Tegenwoordig is dat anders en kunnen we makkelijk

terecht bij NDFF-Verspreidingsatlas of Waarneming.nl. Zij bieden ongekeende mogelijkheden, hoewel de fijne detailinformatie slechts bereikbaar is voor bijvoorbeeld coördinatoren en validatoren. De mogelijkheden om met de coördinatoren in contact te komen zijn echter erg laagdrempelig.

Voor deze rubriek wordt gebruik gemaakt van twee bronnen, namelijk 'eerste vondsten voor kilometerhokken' van de NDFF-Verspreidingsatlas voor zeldzamere soorten en een verzamellijst van alle plantenwaarnemingen in Fryslân van Waarneming.nl. Dat zijn vrij grote datasets, waaruit we veel belangwekkends kunnen zeven. Wanneer gekeken wordt naar die nieuwe bijzondere soorten, rijst al gauw de vraag of we patronen kunnen ontdekken. Dat blijkt zeker het geval. Hiervan wordt een aantal

Figuur 1. Kleine boterbloem, IJlst 29 april 2017 (foto Hinko Talsma).

voorbeelden gegeven. Deze lijst is niet volledig. Genoemde soorten betreffen wel eerste vondsten voor Fryslân, tenzij anders vermeld wordt.

Een eerste patroon betreft invloed van klimaatopwarming. Zuidelijke, warmteminnende soorten rukken op naar het noorden. Zo vallen waarnemingen op van *Arctotheca calendula* (officieus 'Kaapse goudsbloem') bij Workum en Kleine boterbloem in IJlst. In sommige gevallen gaat het om soorten waarvan het areaal vroeger z'n noordgrens had in het zuiden of het midden van Nederland, maar die zich nu ook uitbreiden naar Fryslân. Zo'n soort is Torenkruid met twee verschillende meldingen bij Oudehorne en Oosterwolde. Een ander voorbeeld is Duits viltkruid, waarvan dit jaar hettende kilometerhok in Fryslân geboekt is op Vlieland. Binnen deze groep van warmteminnaars bestaat een subgroep waar de laatste jaren intensief naar gezocht wordt en die in de wandeling vaak campingadventieven genoemd worden, al zou campingneofyten een correctere naam zijn; het blijken namelijk geregeld blijvertjes. Campings blijken een hoge trefkans voor allerlei zuidelijke soorten te hebben, doordat er zaden meeliften uit vakantiegebieden met caravans en tenten. Nieuw gemelde soorten in 2020 waren onder andere Stekelboterbloem bij Workum en Gedrongen klaver bij Makkum. Vergelijkbaar komen er ook mediterrane soorten mee met de grote bloempotten waarin tuincentra geïmporteerde olijfbomen aanbieden. Diverse kruidachtige soorten die zich op de wortelkluut van zo'n olijfbom ophouden, 'ontsnappen' naar de omgeving. Zo werd dit jaar bij Gorredijk de derde waarneming in Fryslân gedaan van Gladde wolfsmelk.

Een volgende groep betreft soorten die vaak over het hoofd gezien worden, maar waarvan door betere herkenning en/of gericht zoeken meer groeiplaatsen gevonden worden. Dit jaar zijn er in Noordwest-Fryslân maar liefst zeven nieuwe hokken bij gekomen voor Stinkende kamille, een soort die zeldzaam in hakvruchtakkers optreedt. Dat is een uitbreiding van ongeveer 10%. Ook een aansprekend voorbeeld is Klifpeen, een wat vlezig en gedrongen ondersoort van de Peen, aan de Afsluitdijk. Iets soortgelijks geldt voor 'moeilijke (micro)soorten', zoals paardenbloemen en bramen en voor allerlei kruisingen. De FFF-werkgroep Herbarium Friscum bezocht in april en mei dit jaar allerlei kansrijke plaatsen voor bijzondere soorten paardenbloemen. Dat heeft tot meer dan vijftig nieuwe meldingen verdeeld over 22 soorten geleid. Zo is er bijvoorbeeld een nieuwe groeiplaats van de zeldzame Moeraspaardenbloem ontdekt voor het Klaarkampermeer bij Rinsumageest. Ook is er actieve aandacht voor zeggensoorten en hun kruisingen. Eén voorbeeld: *Carex x beckmanniana* (de kruising van Oeverzegge en Snavelzegge) bij de Burgumermar. Het gaat om een vanouds in Fryslân wel bekende kruising, waar de laatste tijd weer gericht naar gekeken wordt. Deze melding betreft het zevende actuele kilometerhok. Voor veel traditionele floristen

zijn al die nieuwkomers, ondersoorten en kruisingen soms knap lastig, maar een en ander maakt duidelijk dat onze flora én de floristiek enorm in beweging zijn.

Zeldzame nachtvlinders in Fryslân

Op 24 juli 2020 trof Lisette Cuperus uit Leeuwarden een erg bijzondere nachtvlinder aan in haar lichtval. Het was een Schemamotje, een kleine micro uit de familie van de Palpmotten. Een zeer zeldzame soort en nieuw voor de Friese lijst. De weinige waarnemingen van deze soort in Nederland zijn voor het grootste deel langs de Noord- en Zuid-Hollandse kust gedaan. Daarnaast is er nog een handvol binnenlandse waarnemingen uit Flevoland en Noord-Brabant. Er is maar weinig bekend over de leefwijze van dit nachtvlindertje en in de literatuur bestaat geen overeenstemming omtrent de waardplant. Verschillende bronnen benoemen afwisselend Kruipwilg en Lidrus als waardplant. Beide soorten komen niet algemeen rondom Leeuwarden voor. Het Schemamotje komt ook op andere continenten op

Figuur 2. Schemamotje, Hilversum 19 juni 2017 (foto Paul van Wonderen).

het Noordelijk Halfronnd voor. Het is niet bekend of deze soort overal van dezelfde waardplanten eet.

De Waddeneilanden bleken afgelopen zomer ook wel een goede plek voor het waarnemen van zeldzame nachtvlinders. Zo ving Rik Wever op 9 augustus 2020 in het dorp Oost-Vlieland een Zwartvlerkkustmot op licht. Hoewel het geen nieuwe soort voor Fryslân betreft (de soort is reeds bekend uit de zuidoosthoek van onze provincie) is het wel een bijzondere waarneming. Met nog slechts enkele waarnemingen uit Zuid-Holland, Drenthe, Gelderland en Limburg wordt de Zwartvlerkkustmot niet vaak aangetroffen. De waardplant is Grote muur, een plant die vooral groeit in het zuiden en oosten van Nederland en voorkomt op vochthoudende, niet te voedselarme leembodems in loofbossen. Grote muur is wel bekend van Texel en Ameland, maar niet van Vlieland.

Een paar dagen later, op 10 augustus 2020, ontdekte Peter Lindenburg op Terschelling een Bietzandvleugeltje. Er zijn meerdere soorten zandvleugeltjes, micronachtvlinders van de familie

Figuur 3. Peultjesmot, Noordhollands Duinreservaat 13 augustus 2020 (foto Arnold Wijker).

van de Palpmotten. Deze waarneming van het Bietzandvleugeltje was de eerste voor onze provincie, met recht een zeer zeldzame soort. De rupsen leven in de bladeren en stengels van de waardplant, dat is Biet. In Zuid-Europa kan de soort soms uitgroeien tot een plaag op suikerbieten. Naast Biet worden ook ganzenvoet, zeekraal, Klein schorrenkruid en Varkensgras als waardplanten genoemd. Maar ook hier is de literatuur niet eenduidig en noemen sommige bronnen uitsluitend Biet als waardplant.

Op 6 en 10 augustus ving Theo Kiewiet op Ameland maar liefst drie exemplaren van de Peultjesmot, een opvallend getekende nachtvlinder behorende tot de familie van de Lichtmotten. De Peultjesmot is in Nederland een zwerver en wordt slechts incidenteel waargenomen. Het verspreidingsgebied van deze soort omvat Zuid-Europa en vrijwel heel Afrika. De rupsen van deze soort ontwikkelen zich in een peul van boonachtige planten. Ze eten de peul van binnenuit leeg en verpoppen zich erin. Daardoor wordt deze soort internationaal wel gezien als een plaagdiersoort. Er zijn wereldwijd meerdere natuurlijke vijanden van de Peultjesmot, waarvan er tenminste twee ook in Nederland voorkomen. Het gaat om *Pseudoperichaeta nigrolineata*, een sluipvlieg die parasiteert op de rupsen van de Peultjesmot, en *Eurytoma verticillata*, een bronswesp die parasiteert op de poppen van de Peultjesmot.

Geleedpotigen onder vergrootglas

Dat valt letterlijk te nemen, want veel geleedpotigen moeten onder een binoculair of microscoop bekeken worden om op naam te kunnen worden gebracht. Een foto alleen is vrijwel nooit afdoende zonder dat er een centimeterlint naast ligt. En van heel veel dieren zal men voor de determinatie het geslachtsorgaan moeten bekijken. Dat geldt bijvoorbeeld voor spinnen. De geslachtsorganen van een mannetjesspin zitten in de palpen vlakbij de kop. De vorm van de palpen is per soort verschillend. Zo heeft Jeroen Breidenbach dit voorjaar twee nieuwe soorten spinnen voor onze provincie vastgesteld

in de Kleine Wielen nabij Leeuwarden. De ene betreft een Voorkopstruikdwergspin uit de familie van de Hangmatspinnen. Met een lichaamslengte van maximaal 2,3 mm is dit een soort die men gemakkelijk over het hoofd ziet, en zonder vergroting is het diertje niet op naam te brengen. Dit spinnetje leeft vooral op takken van loofbomen tot maximaal vijf meter vanaf de grond. Om zich te verplaatsen maakt de soort gebruik van 'ballooning'. Dan spint de spin een losse draad en wacht tot de wind het oppakt. Het draadje met de spin erop, zweeft dan door de lucht, tot het ergens achter takken blijft hangen. Op die manier kunnen spinnen wel honderden meters afleggen.

Figuur 4. Dennenrenspin, Sliedrecht 31 mei 2014 (foto Johan Bink).

In Park Vijversburg klopte Breidenbach een mannetje Dennenrenspin uit een conifeer, met een lichaamslengte van ongeveer 4,5 millimeter al een heel stuk groter. Mannetjes van deze soort hebben een groenpaarse metaalkleurige glans op hun achterlijf. Ondanks dit opvallende kenmerk duurde het even voordat de soort op naam gebracht kon worden. Ook van dit individu werden uiteindelijk de geslachtsorganen nader onderzocht.

En dan een andere spin die voor de verandering wel vanaf een foto kon worden gedetermineerd. Robin van der Land vond op 21 juni 2020 een volwassen mannetje Grote huisspin in een schuurtje in Twijzelerheide. De Grote huisspin is een lid uit de familie van de Trechterspinnen. Hiertoe behoren ook andere huisspinsoorten. En hoewel veel mensen van mening zullen zijn dat zij ook grote huisspinnen thuis hebben, gaat het toch vrijwel altijd om de Grijze huisspin of Gewone huisspin. De Grote huisspin is met een maximale lichaamslengte van 17 millimeter voor mannetjes en 20 millimeter voor vrouwtjes ruim twee keer zo groot als voornoemde soorten en zeldzaam in Nederland. Ze zijn vooral aan te treffen in heel oude gebouwen, forten, grotten en sporadisch in huizen of schuren. De spin komt niet noordelijker voor dan ons land en niet oostelijker dan Polen. Ze zijn bekend uit de zuidelijke helft van

Figuur 5. Grote huisspin, 's Gravendeel 26 september 2017 (foto Sander van der Linde).

het Verenigd Koninkrijk en verder in zuidelijk Europa. Ook is de soort bekend uit Noord-Afrika en Centraal Azië. Door handel is de soort geïntroduceerd in Jamaica, Paraguay, Zuid-Afrika en Sri Lanka.

Gestreepte dolfin in Waddenzee

Na de zeldzame Gewone dolfin die in maart in de Industriehaven van Harlingen zwom, dook eind mei letterlijk de veel zeldzamere Gestreepte dolfin op in de monding van de haven van Harlingen. Soms

en gematigd warme diepe wateren ver van de kust vandaan, waar ze jagen op in scholen levende, kleine (inkt)vissen. De Gestreepte dolfin is maar een klein beest, met een maximale afmeting van 2,70 meter en een maximumgewicht van 150 kilogram. De mannetjes worden iets groter en zwaarder dan de vrouwtjes. De soort leeft in scholen variërend van enkele tientallen tot enkele honderden dieren. Soms mengt een school Gestreepte dolfijnen met Gewone dolfijnen, maar verder is de soort nogal op zichzelf. Het zijn acrobatische dieren die soms ook met boten mee zwemmen.

De Gestreepte dolfin is donkergrijs van boven, wat onder bepaalde lichtinval op donkerblauw of donkerbruin kan lijken. De flank heeft een lichtgrijze of blauwige tint. Dan loopt er een donkere streep van het oog naar de anus, hoewel dit bij sommige dieren helemaal niet zo duidelijk is. De buik is crèmekleurig met soms een roze tint erin.

De Gestreepte dolfin bij Harlingen werd op 30 mei 2020 voor het eerst ontdekt. Determinatie werd een dag later zeker, toen het dier 's avonds opdook in de Willemshaven. Eerder op de middag was het dier gestrand geraakt in het slib langs de dijk, zuidelijk van Harlingen. Gelukkig schoot een omstander te hulp en duwde de dolfin weer in dieper water. Op 1 juni liet de dolfin zich uitvoerig bekijken vanaf de pier aan de zuidkant van de haven. Het dier reageerde op passerende schepen en maakte soms sprongen uit het water. Ook leek hij actief op vis te jagen. Vervolgens was de dolfin enkele dagen uit beeld, tot hij op 4 juni opdook in de haven van

zwom het dier in de Willemshaven, maar verreweg de meeste tijd spendeerde het dier net buiten de havenmond, in de Waddenzee zelf. Gestreepte dolfijnen komen normaal gesproken voor in warme

Kornwerderzand. Er zijn geen vervolgwaaarnemingen meer, ook niet van een dode of gestrande dolfin, dus hopelijk heeft de Gestreepte dolfin de weg weten te vinden uit de Waddenzee.

Merel Zweemer
Humaldastate 13
8926 RD Leeuwarden
mzweemer@gmail.com